

KAS TAHTMA TAHAB ABIVERBIKS?¹

Külli Habicht, Pille Penjam ja Ilona Tragel
Tartu Ülikool

Kokkuvõte. Artiklis käsitletakse eesti keele polüsemse verbi *tahtma* semantilist ja morfosüntaktilist arengut 16. sajandist kuni tänapäevani. Materjal pärineb põhiosas eesti kirjakeele korpus-test. Grammatiseerimisteooria taustal vaadeldakse astmeid, mille see verb on eesti keeles läbinud alates täistähenduslikust kasutusest kuni kõrgel grammatiseerimiseastmel modaalsete ja postmodaalsete konstruktsioonideni välja. Käsitluses keskendutakse eri tüüpi infinitiivitarindite koosseisus esinevale *tahtma*-verbile, millega vormistatakse muuhulgas agendi tahet ja kavatsust, osalejasest võimalikkust ja vajalikkust, episteemilist modaalset ning ka postmodaalset tähendusi (avertiivsus/proksimatiivsus, habituaalsus) kandvaid konstruktsioone. Vana kirjakeele perioodil (kuni 18. sajandini) on kasutusel olnud ka saksamõjulisi *tahtma*-tuleviku konstruktsioone. Artiklis visandatakse *tahtma*-verbi võimalik grammatiseerumistee ning jõutakse järelduseni, et *tahtma* on kindlates konstruktsioonides kujunenud abiverbiks, kuid grammatiseerunud kasutuste kõrval on keeles säilinud ka oletatav algne leksikaalne 'soovimise' tähendus.

Märksõnad: *tahtma*, modaalkonstruktsioonid, grammatiseerumine, eesti kirjakeel

1. Sissejuhatus

Artiklis võtame vaatluse alla osakese sellest temavaldkonnast, millega on aastate jooksul põhjalikult tegelnud ka hea kolleeg professor Helle Metslang, kellele siinse artikli pühendame. Käsitleme eesti polüsemse verbi *tahtma* semantilist ja morfosüntaktilist kujunemist alates 16. sajandist kuni tänapäevani.

¹ Artikkel on valminud ETFi grantide 7464 (Pille Penjam, Ilona Tragel) ja 7552 (Külli Habicht) toel.

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

Selle verbi areng on kulgenud täistähenduslikust grammatilise suunas ning läbinud astmeid, millest osa on tänapäevaks keelest taandunud. *tahtma*-verbiga vormistatud grammatilised konstruktsioonid on saanud kirjakeele algusperioodil mõjutusi ka saksa keelest. Eesti keele edaspidise, iseseisvama kujunemise käigus pole *tahtma* end siiski kuigi palju mõjutada lasknud, sest näiteks regulaarset *tahtma*-tulevikku eesti keeles ei ole. Küll aga on üsna selgelt eristatavad mõningad osalejakesksest (juur)modaalsusest lähtuvad modaaltähendused kuni episteemilise modaalsuseni välja. Viimasest omakorda lähtuvad postmodaalsed kasutused, nagu avertiiv/proksimatiiv ja habituaal.

1.1. Meetod ja eesmärgid

Siinne käsitlus lähtub grammatiseerumise üldistest põhimõtetest, mille kohaselt grammatiseeruv üksus muutub tähenduselt abstraktsemaks, morfosüntaktiliselt vähem iseseisvaks ning võib foneetilisel lüheneda (Heine jt 1991, Traugott ja Heine 1991, Hopper ja Traugott 1993, Heine ja Kuteva 2002 ning 2007; eesti keeles Metslang 2002 ja 2006). Niisiis vaatleme *tahtma*-verbi tähenduses toimunud muutusi konkreetsemast abstraktsema suunas, jälgime verbi morfosüntaktiliste omaduste muutumist, sh iseseisvuse vähenemist ja võimalikku abiverbistumist² (vt ka Bybee jt 1994, Kuteva 1999, Heine ja Kuteva 2006) ning visandame kokkuvõttes arvatava grammatiseerumisahela. Grammatiseerumise astme üle otsustamisel on aluseks ennekõike Heine ja Kuteva (2002) grammatiseerumiseleksikonis esitatud tüüpiliste arenguteede kirjeldused. Modaaltähenduste grammatiseerumist käsitleme järgmisest universaalsest arenguahelast lähtudes: leksikaalne tähendus > osalejasine vajalikkus/võimalikkus > osalejaväline vajalikkus/võimalikkus > episteemiline vajalikkus/võimalikkus > postmodaalsed tähendused (Auwera ja Plungian 1998, Bybee jt 1994: 199).

² Abiverbina on siinses käsitluses mõistetud verbi, mis esineb verbifraasis koos infinitiivses vormis leksikaalse verbiga ja väljendab mõnd spetsiifilist grammatilist tähendust (vt ka Heine ja Kuteva 2006: 327).

Püüame materjali analüüsi põhjal näidata, et sellistes rikka morfoloogiaga keeltes nagu eesti keel toimub ühelt poolt erivormiliste konstruktsioonide sisuline eristumine ning grammatiseerumine, samal ajal kui konstruktsioonis osaleva abiverbistuva üksuse teised tähendused enamasti ei kao, vaid säilivad üha sagedamaks muutuvate grammatiliste tähenduste kõrval (vt ka Hopper ja Traugott 1993: 3, Kuteva 2001: 5). Sama tähenduse edasiandmiseks võib kasutusel olla ka semantiliselt sarnaseid, kuid vormilt erinevaid konstruktsioone. Niisiis on grammatiseerumise teed jälgitavad ka sünkroonses keelepildis, st samast keeleüksusest elab keeles korraga suhteliselt skemaatilise tähendusega variant (mille skemaatilisust, üldisust ehk grammatilisust saab mõõta morfosüntaktilise iseseisvuse vähesusega) (vt nt Heine ja Kuteva 2006: 80–82; 89–92) ja iseseisva tähendusega keeleüksus, mis võib säilitada algse leksikaalse tähenduse.

1.2. Materjal

Siinse käsitluse lähtematerjal pärineb põhiosas eesti kirjakeele korpustest: vana kirjakeele korpusest (edaspidi näidete järel lühend VAKK) ja 1890.–1990. aastate valikkorpusest (lühend TÜKK). Spetsiaalselt siinse uurimuse tarbeks loodud ja statistilisi andmeid pakkuv väiksem alamkorpus hõlmab Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuse tekste 1890., 1930., 1970. ja 1990. aastatest. Näitelauseid on registreeritud ka suulisest keelekasutusest, ilmunud teadusartiklitest ja eri Interneti-allikatest. Mõnel juhul on sobiv näitelause loodud ka artikli autorite enda keelekompetentsusele tuginedes. Vana kirjakeele korpuse lausetele on lisatud tänapäevane „tõlge“ ainult juhtudel, kui arhailise leksika või vormistiku kasutamise tõttu ei pruugi lause tänapäeva lugejale üheselt mõistetav olla.

Viited on lisatud sulgudes näitelause järel ja need osutavad kõigepealt korpusele, kust vastav näide pärineb; seejärel on VAKKi näidete juures välja toodud teksti autori nimi ja ilmumisaasta, TÜKKi näidete puhul alamkorpuse lühend (*aja* – ajakirjandustekstid, *ilu* – ilukirjandustekstid, *UM* – uus meedia) ja kümnend, millest näide pärineb. Muude Interneti-allikate korral

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

on esitatud terviklik võrguaadress. Ilma viiteta näited on autorite enda loodud.

1.3. Artikli ülesehitus

Artikli esimene osa on sissejuhatus, kus piiritletakse uurimuse eesmärgid ja teoreetiline taust ning põhjendatakse teemavalikut. Teises osas tutvustatakse lühidalt *tahtma*-verbi päritolu ja tähendusnüansse ning iseloomustatakse üldtüpoloogiliselt *tahtma*-verbiga edastatavat mõistesisu. Kolmandas osas võetakse vaatluse alla põhilised, sagedasemad, kuid vähem grammatilised konstruktsioonitüübid, mida *tahtma*-verb eesti keeles vormistab. Neljas osa keskendub modaaltähenduste eritlemisele ja nende omavaheliste seoste väljaselgitamisele, viies osa tulevikukonstruktsioonidele ning kuues osa postmodaalsetele tähendustele. Põhieesmärgiks on välja selgitada *tahtma*-verbi sellised kasutused, milles mingi tähenduse väljendamiseks on kinnistunud kindel konstruktsioon. Kokkuvõttes tuuakse välja mõningad üldistused ja järeldused *tahtma*-verbi arengu ning tähenduste omavaheliste seoste kohta grammatiseerimise kulgu silmas pidades. Püütakse vastata küsimusele, mis selle verbi semantika ja morfosüntaksi arengus on teinud võimalikuks modaal- jt grammatiliste tähenduste tekkimise.

2. Taust

2.1. *tahtma*-verbi päritolu ja tähendus

tahtma-verbil on etümoloogilisi vasteid kõikides läänemeresoome keeltes, nt karjala *tahtuo*, lüüdi *tahtoda*, vadja ja soome *tah-toa*, liivi *tõ'dõ*. Võimalikuks vasteks on peetud ka saami *duostot* 'haarama, kinni või vastu võtma; takistama, tõrjuma'. (Mägiste 2000: 3045–3046 ja Häkkinen 2005: 1254) Verbi algne päritolu on siiski ebaselge. (Häkkinen 2005: 1254)

Tahtmine kuulub intrasubjektivsete mõistete valdkonda, väljendades soovi (ingl *desire*) ja/või tahet (ingl *volition*).

tahtma on oma algselt tähenduselt olnud tõenäoliselt ka eesti keeles suhteliselt neutraalne agendi soovi/tahet väljendav verb, mis ei täpsusta kuigi selgelt tahtmise/soovimise viisi, olles sellisena sobiv kandidaat veelgi üldisemate mõistete väljendamiseks ja/või tähendusülekanneteks.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on verbil *tahtma* eristatud järgmisi põhitähendusi: 1) soovima, püüdma, vajadust tundma midagi saada, teha, saavutada; püüd(le)ma (*Lapsed tahavad palju liikuda.*); 2) tungivalt, vältimatult vajama (*Põld tahab künda, kartul tahab võtta.*); 3) osutus millelegi mittesoovitavale, mis on peaaegu juhtumas või oleks võinud juhtuda = 'kippuma', 'pidama' (*Poiss tahab naerust nõrkeda.*); 4) eitavas vormis osutus millegi toimumise takistatusele või millegi toimumiseks eelduse puudumisele (*Uni ei taha tulla.*); 5) *da*-infinitiivis koos *olema*-verbiga osutus sellele, et miski pretendeerib millelegi, selleks vajalikke eeldusi omamata (*Film tahtis naljakas olla.*); 6) esinemine leksikaliseerunud ja idiomatiseerunud ühendites (*Tee mis tahad. See tuleb tahes või tahtmata ära teha.*) (EKSS 2009: 596–597)

2.2. Tüpoloogiline taust

Mõiste TAHTMA grammatiseerumise teid on üsna palju uuritud (ingl *will*, sks *wollen* jne) (vt Heine ja Kuteva 2002: 309–313). Maailma keelte grammatiseerumise leksikoni andmetel on TAHTMA-tähendusega verbidel maailma keeltes järgmised grammatilised kasutused:

(1) avertiivne, tekib TAHTMA-verbide minevikuvormidest, nt bulgaria keele *štjax* (< 'tahtis') 'peaaegu';

(2) tulevik, nt inglise *will*; ladina *volere* baasil arenenud futuurumimarker romaani keeltes;

(3) proksimatiiv, nt ungari *akar* 'soovima, tahtma' > proksimatiivi marker. (Heine ja Kuteva 2002: 309–313)

Seejuures ei ole avertiivi ja proksimatiivi tähenduserinevus leksikoni näidete põhjal päris selge, kuigi avertiivi tekkimise allikad on piiratud verbi minevikuliste kasutustega. Seda verbi *tahtma* postmodaalset tähendust ning avertiivi/proksimatiivi

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

tõlgendust käsitleme osas 5.2. Muuhulgas ka verbi *tahtma* näitel on avertiivi ja proksimatiivi erinevusi ja eristatavust lahanud Erelt ja Metslang (2009), sellest samuti täpsemalt tagapool (jaotis 5.2).

tahtma-tuleviku universaalseks lähtetähenduseks on 'tahe', millega paratamatult seondub 'valmidus'. Oluline tähenduslik etapp tuleviku kujunemisel on ka 'kavatsus', millest omakorda lähtub 'ennustuse' tähendus (Bybee jt 1994: 254–255).

Helle Metslang on kirjeldanud *tahtma*-verbi grammatilist kasutust motiveerinud tähendusülekande tüüpi, mis tugineb nihkele ühe järelduksuhte piires ja mida iseloomustab osalejakeskse modaalsuse, muutumise ja tegevuse alguse käsitlemine futuurumina. Seda ilmestab reanalüüsiahel (Metslang 1994: 544):

- 1) ma tahan midagi teha;
- 2) ma tahan midagi teha, järelkult see, mida ma ehk teen, toimub tulevikus;
- 3) ma tahan midagi teha, järelkult ma teengi seda;
- 4) see, et ma tahan midagi teha, tähendab tegelikult, et ma tulevikus teengi seda.

Ehkki tulevikku väljendavat grammatilist *tahtma*-konstruktsiooni tänapäeva eesti keeles pole, on eeldused selle kujunemiseks olemas ja *tahtma*-tuleviku võimalikkusele osutab seegi, et tõlke-mõjulise kirjakeele perioodil on see grammatilise kopeerimise tulemusena eestikeelsetes tekstides kasutust leidnud.

Eesti keeles on verbi *tahtma* eri tahke uurinud veel Habicht (2001: 163–174), Tragel (2003: 45–46), Penjam (2008: 75–82; 92; 215–219). Siinses artiklis esitame oma varasemate tulemuste edasiarendusi.

3. Tähendused ja konstruktsioonid

Järgnevates jaotistes kirjeldatakse *tahtma*-verbi konstruktsioone eesti kirjakeeles. Lisaks konstruktsioonide ehitusele pakub huvi ka nende suhteline esinemissagedus. Iga konstruktsiooni puhul on kõigepealt tutvustatud selle ehitust, tüüpilisi kasutuskontekste ja eripära mitmesuguste 16.–21. sajandi tekstide põhjal eesti keele esimestest kirjalikest allikatest kuni tänapäeva uue meedia

alamkorpuseni, seejärel aga esitatud konstruktsiooni esinemise sagedusandmed väiksema alamkorpuse põhjal, mis hõlmab Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuse tekste 1890., 1930., 1970. ja 1990. aastatest.

Statistiliseks analüüsiks kasutatud valikkorpus on koostatud järgmiselt: esmalt on iga kümnendi alamkorpusest valitud 300 juhuslikku lauset, mis andsid positiivse päringu otsisõnele [Tt]ah[ate] (lisaks korpuse otsimootori pakutavatele juhuvalimi koostamise võimalustele kasutasime seejuures tabelitöötlusprogrammi MS Excel 2002 juhuslike arvude generaatorit). Saadud valimist on käsitsi eemaldatud laused, mis ei sisaldanud verbi *tahtma*, samuti need laused, kus *tahtma*-verb esines leksikaliseerununa (eeskätt ühendis *tahes-tahtmata*) või kus konstruktsioonist puudusid väljajätu tõttu *tahtma*-verbi laiendid, nt

- (1) ILU1990 Lõpuks ütles treener: .. Maksa siis, Samuel, kui **tahetakse!** (TÜKK, ilu 1990)

Sel moel on saadud *tahtma*-konstruktsioonide korpus, mis sisaldab 244 näidet 1890. aastatest, 213 näidet 1930. aastatest, 207 näidet 1970. aastatest ning 183 näidet 1990. aastatest.

3.1. Agendi tahet (soovi) väljendavad konstruktsioonid

3.1.1. Käändsõnalise objektiga tahtekonstruktsioon:

TAHTJA (nominatiiv) + *tahtma* (vormipiiranguid ei ole) +
TAHETAV (partitiiv)

Selliseid näiteid, kus *tahtma*-verb väljendab grammatilise subjekti vormis agendi soovi mingi nominaalse objekti järele, leidub juba 16. sajandi kirjakeeles, ehkki vanimatele tekstidele iseloomulikult varieerub neis tekstides veel objektikäände valik, nt

- (2) Sina ei peat **tachtma** oma lahembe **kotta**, **sullan**, **tuttrikut**, **döbbrat**, nink **kik** mea tema peralt om. (VAKK, Völcker 1585–1590).

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

Ka 20. sajandi tekstides esineb seda tüüpi näiteid rohkelt, nt

- (3) Ammu **oli** ta **tahtnud** enesele mingit **ülesannet** pagulaste laste ühiskonnas .. (TÜKK, ilu 1990)

TAHTJA on selles konstruktsioonis elus, oma soove kontrolliv agent, TAHETAV on tavaliselt ese, ehkki mõeldavad on ka elusad objektid või abstraktsed nähtused, vt näide 2, 4, 5):

- (4) Ta lehitseb seda ja leidis, et sa **tahad last** ning olid välja kirjutanud kusagilt raamatust: Liebe ist: Geben. (TÜKK, ilu 1930)
- (5) Osa sellest tuleb ettekande kontosse kirjutada, mis oli liiga üheülbaline, **oleks tahtnud** rohkem dünaamilisi **gradatsioone**. (TÜKK, aja 1970)

Tinglikult võib elusa tegutsejana käsitada ka asutusi, ühendusi ja organisatsioone, kes käituvad lauses tahtelise agendina, nt

- (6) Vanad parteid kaotasid liikmeskonda, uued aga **tahtsid** ainult **hääli** ja sageli olid valimistel edukalt esinenud erakonnad liikmete arvult tõelised kääbused. (TÜKK, aja 1990)

Üksikutel juhtudel võib TAHTJA olla ka mõni loom või personifitseeritud elutu objekt, nt

- (7) Jaaguar **ei taha olla** puuris, seda oleme kõik näinud, ehkki puuriga kohanenud jaaguare võiks mu oponent hulgi välja pakkuda. (TÜKK, ilu 1990)
- (8) Siis kui mul oli Win98 ei saand mingist rekordist juttugi olla, ikka päevas kord-kaks **tahtis restarti** .. (<http://forum.planet.ee/showthread.php?t=11718>.)

Peaaegu kõikides nominaalse objektiga *tahtma*-soovlausetes on tegelikult alati mingi verb n-ö juurdemõeldav, nt *tahab maja, sulast, ülesannet, last, hääli (saada); oleks tahtnud rohkem*

dünaamilisi gradatsioonid (kuulda); ta tahab kooki (süüa/saada/võtta); Mare tahab uut kampsunit (osta/saada).

Nominaalse objektiga *tahtma*-soovlausetega hulka võib tinglikult paigutada ka mitmeid kivinenud püsiväljendeid, nt

- (9) Kurat temaga, las teeb **mis tahab** .. (TÜKK, ilu 1970)
(10) Ent kuidas sattus Linda siia, **mis tahtsid temast** sakslased?
(TÜKK, ilu 1930)

Nominaalse objektiga *tahtma*-konstruktsioonide esinemissagedus valikkorpuses oli järgmine: 11 näidet (5% kõigest *tahtma*-konstruktsioonidest) 1890. aastate korpuses, 15 näidet (7%) 1930. aastate korpuses, 27 näidet (13%) 1970. aastate korpuses ning 24 näidet (13%) 1990. aastate korpuses.

3.1.2. *da*-infinitiivis objektiga tahtekonstruktsioon:

TAHTJA (nominatiiv) + *tahtma* (vormipiiranguid ei ole) +

TAHETAV (*da*-infinitiiv)

Konstruktsioone, kus tahetavaks objektiks on mingi agendi enda sooritatav tegevus või tema põhjustatud sündmus, võib tõlgendada kui osalejasest võimalikkust väljendavaid modaalkonstruktsioone (vt ka jaotis 4.2). Need konstruktsioonid on ilmselt kõige prototüüpsemad tänapäeva eesti kirjakeeles esinevad *tahtma*-konstruktsioonid, kuid nende näiteid võib leida ka vanast kirjakeelest. Seejuures on vana kirjakeele puhul omapärane see, et mitmetes 17. sajandi tekstides, kõige ulatuslikumalt kindlasti Heinrich Stahlil, varieerub *tahtma*-konstruktsioonides (aga ka teistes infinitiivikonstruktsioonides) *ma*- ja *da*-infinitiivi kasutamine. Sagedasem on Stahlil tänapäeva keele seisukohalt ebaootuspärane *ma*-infinitiiv, nt

- (11) Jummal **tahap** ommat uskolisset õigke te pehl **sahtma**.
(VAKK, Stahl 1641) 'Jumal tahab oma usklikud õige tee peale saata.'
(12) .. pallusit nem~at temma ninck pajatasit: Jeh meije jures/ sest se öcht **tahap tulla**/ ninck se pehwlick on alla minnut.
(VAKK, Stahl 1641) 'Palusid nad teda ja rääkisid: „Jää

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

meie juurde, sest õhtu tahab tulla (= on tulemas) ja päike on loojunud.“

Stahli teostes on *tahtma*-konstruktsioonides kasutatud *ma*- ja *da*-infinitiivi vormide suhe 178 : 1180 ehk ligikaudu 1 : 7 *ma*-infinitiivi kasuks (vt Habicht 2001: 170). Sellest vormilisest erinevusest hoolimata ei ole Stahli eri infiniitidega vormistatud dünaamilismodaalsetel, episteemilistel ja tulevikukonstruktsioonidel funktsionaalset erinevust. *da*- ja *ma*-infinitiivi varieerumine on jälgitav veel kuni 1715. a uue testamendini, kus *tahtma*-konstruktsioonis leidub üksikuid *ma*-infinitiivi näiteid, nt

(13) Ja temma **tahhab** neid **wallitsema** Raud-witsaga/ neid peab otsego sawwised Astjad pihhuks pörrutama/ .. (VAKK, UT 1715) 'Ja tema tahab neid valitseda raudvitsaga, neid peab otsekui savinõusid purustama..'

Ka agendikeskse tähendusega infiniitikonstruktsioonis on TAHTJA üldjuhul elus, oma soove kontrolliv agent, nt

(14) Sina oled mulle raske töötusega truuks lubanud jääda, oota, ka mina **tahan** ühe weikse töötuse **teha**. (TÜKK, ilu 1890)

(15) Iga näitleja **tahab luua** lõpetatud ja tervikliku kuju ja me oleme alati tema töö lõpuleviiduse ja teistest eraldatuse meelsasti vastu võtnud. (TÜKK, aja 1970)

Elusat TAHTJAT võib tinglikult näha ka vanale kirjakeelele tüüpilistes konstruktsioonides, kus agendiks on jumal, nt

(16) .. eth se keycke wegkewe Jumal selle pattusel Ilmal **tachtis** üdden otzan **tehe**/ Nynck sen wymesen peywe kaes **eb tachtis** kauwa **otada** (VAKK, Wanradt-Koell 1535) 'et see kõigevägevam jumal sellele patusele ilmale tahtis lõpu teha ja viimsepäevaga ei tahtnud kaua oodata'

Tinglikult on elusa TAHTJANA tõlgendatavad agendina tegutsevad muinasjututegelased, organisatsioonid-kollektiivid ja loomad, nt

- (17) „Mina ei taha Limonaadihiir **olla**,“ piiksus hiireõde. (TÜKK, ilu 1990)
- (18) Ja loomulikult tuleb ette näidata, mida auväärt komisjon näha tahab. (TÜKK, aja 1980)
- (19) Hobune oli ka kõik selle päewa ree ees külmetanud, **ei tahtnud** wanale mehele aega **anda** peale istuda. (TÜKK, ilu 1890)

Üksikjuhtumitel on „soovijaks“ ka elutu objekt, mis on lauses personifitseeritud, nt

- (20) Kõik need uued seadused teenivad üht eesmärki – **tahavad** türgi rahvast **moderniseerida** selle sõna laiemas mõttes. (TÜKK, aja 1930)
- (21) See on elulõik, millel tema mõtted ei taha peatuda. (TÜKK, ilu 1970)

Tahetava sündmuse aktiivseimaks osaliseks on kõigil juhtudel samuti agent ise. Mõnel juhul on raske otsustada, kas pidada *da*-infinitiivi veel verbi muutevormiks või on see niivõrd leksikaliseerunud, et seda tuleks pidada pigem käändsõnalise objekti sarnaseks, nt

- (22) Kui ma näljasena magama lähen, siis ärkan öösel üles ja **tahan süüa**. (TÜKK, ilu 1970)

Koos kõnelemisverbidega esineb *tahtma* sageli retoorilise vormeli osana, olles kaotanud suure osa oma leksikaalsest sisust, nt

- (23) Eraldi kiidusõnad **tahan lausuda** raamatukese kujundajale, Aare Haugile (TÜKK, aja 1990)

da-infinitiivis objektiga *tahtma*-soovlauseid esines 1890. aastate valikkorpuses 76 (31%), 1930. aastate korpuses 99 (46%), 1970. aastate korpuses 89 (44%) ning 1990. aastate korpuses 83 (45%). (Lisanduvad juhtumid, kus analoogse struktuuriga konstruktsioonis soovi ja kavatsuse tähendus ei eristu, vt jaotis 3.2).

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

3.1.3. Latiivsed tahtekonstruktsioonid: TAHTJA
(nominatiiv) + *tahtma* (vormipiiranguid ei ole) +
SIHTKOHT (latiivne adverbiaal)

Eelmise konstruktsiooni erandjuhtumina esineb 20. sajandi II poole kirjakeele korpustes lauseid, kus eeldatav *da*-infinitiivis liikumisverb on lausest välja jäetud ning soovi sihtkohta jõuda/liikuda väljendab *tahtma*-verb koos seda laiendava latiivse määrusega, nt

(24) Mulle siin ei meeldi. **Tahan akna juurde.** (TÜKK, ilu 1970)

(25) **Tahtsin koju ja sauna.** (TÜKK, aja 1990)

Ka niisugune konstruktsioon võib esineda mõnel juhul ülekandelises tähenduses, elutu „soovijaga“, nt

(26) ILU1970\ilu0035 Kenad luitunud jumega saomemmed, vakka ja mõttes, ootavad hangujaid, **tahavad koju?** (TÜKK, ilu 1970)

Latiivse määrusega *tahtma*-konstruktsioone esines valikkorpustes suhteliselt vähe: 1970. aastatel viis näidet (2%) ja 1990. aastatel üks näide (1%).

3.1.4. Et-komplementlauset sisaldavad tahtekonstruktsioonid: TAHTJA (nom) + *tahtma* (vormipiiranguid ei ole) + **TAHETAV** (*et*-lause)

da-infinitiivikonstruktsiooni abil väljendatud soovitav sündmus või olukord eeldab *tahtma*-lausete puhul alati, et selle sündmuse agent või aktiivseim osaline on TAHTJA ise. Niisuguste soovide väljendamist, kus tahetava sündmuse agendiks on keegi teine kui kõneleja, võimaldab konstruktsioon, milles soovitavat sündmust väljendatakse *et*-komplementlause abil.

Vanas kirjakeeles on *tahtma*-konstruktsiooniga esinevad *et*-sihitlauseid üsna haruldased, leidub vaid üksikuid selliseid näiteid:

(27) Ke tahhab/ et keik Innimessed peawad önsax sama/ ja Töetundmissele tullemä. (VAKK, UT 1715)

20. sajandil leidub niisuguseid kasutusi mõnevõrra rohkem, nt

(28) Ta pole tulnud siia Liigustele üksnes vananema ega oma aega viitma, ta tahab, et tema esimesest koolist tuleksid välja tõelised tulekandjad, need, kes süütavad leegi seal, kuhu nad lähevad. TÜKK, ilu 1970)

(29) No suu vajuš lopsti kinni, ei osanud teine muud midagi, kui et eesti rahvas tahab, et teie istute – jah, sihuke oli ta vastus. (TÜKK, ilu 1930)

Kõrvallause verb on enamasti konditsionaalis, ent võimalik on ka verbi indikatiivivorm (vt näited 28 ja 29).

1890. aastate valikkorpuses esines *et*-komplementlausega *tahtma*-soovkonstruktsioon 3 korral (1%), 1930. aastate korpuses 12 korral (6%), 1970. aastate korpuses 7 korral (3%) ning 1990. aastate korpuses samuti 7 korral (4%).

3.2. Agendi kavatsust väljendavad konstruktsioonid:

KAVATSEJA (nominatiiv) + *tahtma* (vormipiiranguid ei ole)
+ KAVATSETAV (*da*-infinitiiv)

Osalejasest võimalikkust väljendavad *da*-infinitiivis objektiga *tahtma*-soovlauseid on edasises arengus omandanud lisaks soovi tähendusele ka kavatsuse tähenduse, kusjuures osal kasutusjuhitudel võibki pidada lauses primaarseks kavatsuse tähendust (näide 30), aga sageli ei ole kavatsuse ja soovi tähendus teineteisest eristatavad (näide 31), nt

(30) Kogu ta olek andis mõista, et ta ei kavatse norimisele norimisega vastata, et ta tuli siia rahumeelsete mõtetega ega **taha lahkudagi** teistsugustega. (TÜKK, ilu 1970)

(31) „Nojah,“ nõustus Priit, kes **tahtis** Pauli vastu leplik **olla** ning kõik tema targutamised ära taluda. (TÜKK, ilu 1990)

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

Agendikeskse kavatsuse väljendamise kohta leidub hulgaliselt näiteid juba vanast kirjakeelest, nt

- (32) Nemmad jubba julged kostsid, et perremees **tahhab** homme isse sedda tööd **hakkada**. (VAKK, Willmann 1782) 'Nemmad juba julgena vastasid, et peremees tahab homme ise seda tööd alustada.'

Konstruksioon on struktuurilt väga sarnane soovi väljendava *da*-infinitiivis objekti sisaldava konstruksiooniga, samasugused on ka selle laiendused personifitseerituna käsitatud elututele subjektidele, retoorilised kasutused jm, nt

- (33) Looduse jõud oliwad nagu wangist wallale peasenud ja nagu **tahaksiwad** nad ise oma tööd ära **häwitada**. (TÜKK, ilu 1890)
- (34) Selle asemel **tahab** aga wähjatõbi, mis kalli „Linda“ Mere-meeste Seltsi hauda wiis, nüüd Eesti waldade küljes jõudsalt **signeda**, kibedaks südame waluks kõigile neile, kes rahwa hääd käekäiku südame all kannawad. (TÜKK, aja 1890)

Domineeriva kavatsusetõlgendusega lauseid esines 1890. aastate valikkorpuses 62 (25%), 1930. aastate korpuses 20 (9%), 1970. aastate korpuses 28 (14%) ja 1990. aastate korpuses 17 (9%).

Neid näiteid, kus soovi ja kavatsuse tähendust eristada ei õnnestunud, oli 1890. aastate korpuses 83 (34%), 1930. aastate korpuses 61 (29%), 1970. aastate korpuses 44 (21%) ning 1990. aastate korpuses 46 (25%).

Kokkuvõtliku ülevaate *tahtma*-konstruksioonide esinemusest statistilises valikkorpuses annab järgnev tabel.³

Nagu tabelist ilmneb, on *tahtma*-verbi sagedasim kasutus-kontekst niisugune, kus *tahtma*-verb ise väljendab soovi ning soovitav „objekt“ on *da*-infinitiivitarindi abil vormistatud sünd-

³ Kuna modaalsete ja postmodaalsete kasutuste osakaal korpustes oli väga väike, ei ole nende kohta statistilisi andmeid eraldi välja toodud.

mus, mille tegevussubjektiks on TAHTJA ise. Peaaegu sama suure osakaaluga on analoogse struktuuriga laused, kus soovi ja kavatsuse tähendust on keeruline eristada (1890. aastate korpuses on selliseid lauseid *da*-infinitiivitarindiga *tahtma*-soovlausetest isegi pisut rohkem). Verbi *tahtma* grammatiseerunud kasutused (modaalsed ja postmodaalsed, tabelis koondnimetuse „Muud“ all) esinevad korpustes üksnes marginaalse sagedusega.

Tabel. *Tahtma*-konstruktsioonide esinemissagedus valikkorpuses

Konstruktsioon	1890ndad	1930ndad	1970ndad	1990ndad	KOKKU
SOOV + grammatiline objekt	11 (5%)	15 (7%)	27 (13%)	24 (13%)	77
SOOV + <i>da</i> -inf	76 (31%)	99 (46%)	89 (44%)	83 (45%)	347
SOOV + latiiv			5 (2%)	1 (1%)	6
SOOV + <i>et</i> -lause	3 (1%)	12 (6%)	7 (3%)	7 (4%)	29
KAVATSUS + <i>da</i> -inf	62 (25%)	20 (9%)	28 (14%)	17 (9%)	127
KAVATSUS/ SOOV + <i>da</i> -inf	83 (34%)	61 (29%)	44 (21%)	46 (25%)	234
Muud	9 (4%)	6 (3%)	7 (3%)	5 (3%)	27
KOKKU	244 (100%)	213 (100%)	207 (100%)	183 (100%)	847

4. Verbi *tahtma* modaaltähendused

Eelmises osas esitatud näidetes on enamasti väljendatud agendi enda taht, st kas kõneleja või see, kelle kohta midagi väidetakse, on ise ühtlasi tahte allikas (v.a näide 8). Järgnevalt vaatame selliseid näiteid, kus *tahtma*-verbi kasutust motiveerib mingi võimalik takistus tahte ja verbi infinitiivse vormiga väljendatud tegevuse toimumise vahel. Tegevuse, millele tahe on suunatud (TAHETAV), ja agendi tahte vahel on niisugustes näidetes tajutav teatav konflikt. Allpool eristame modaaltähendusi ja tähendustevahelisi üleminekualasid selle alusel, kas agendi tahte ja modaalsuse elutu osaleja vahel esinev konflikt lähtub pigem kõneleja hinnangust elutu osaleja omadustele (dünaamiline = osalejasisene/-väline võimalikkus) või on see pigem järeldus terviksi-

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

tuatsioonist ja kontekstist (episteemiline vajalikkus). Modaal-tähenduste eristamisel lähtume ühelt poolt materjalist enesest, teisalt on taustaks Auwera ja Plungiani arusaam modaal-tähenduste kujunemisest ja jagunemisest (Auwera ja Plungian 1998, vt ka jaotis 1.1).

4.1. Osalejasisene võimalikkus: *tahtma* (vormipiiranguid ei ole) + verb (*da*-infinitiiv)

Osalejasisese võimalikkuse konstruktsioon on siin käsitletud modaalkonstruktsioonidest kõige madalamal grammatiseerumise astmel, sest semantikas on läbinähtav seos verbi algse soovimistähendusega ning vormiliselt kasutab konstruktsioon *da*-infinitiivis põhiverbi, mis on oma funktsioonilt lähedane *tahtma*-verbi objektilisele kasutusele (vrd *tahan kooki* > *tahan süüa* > *tahan mõelda*; vt ka jaotis 3.1.2). Vormipiiranguid *tahtma*-verbil selles konstruktsioonis pole. Modaal-tähendus on ilmselt reanalüüsitud *da*-infinitiivis objektiga konstruktsioonist (TAHTJA (nominatiiv) + *tahtma* (vormipiiranguid ei ole) + TAHETAV (*da*-infinitiiv)), nii et kujuneb hajus üleminekuala kahe tüübi vahel ning konstruktsioon hakkab grammatiseeruma.

Konstruktsiooni edasiarenguna võib käsitleda selliseid kasutusjuhtumeid, kus kõneleja annab hinnangu elutu osaleja „võimetele“. Need on iseloomulikud modaalsuse klassikalise definitiooni illustreerivad näited. Modaalsust on käsitletud universaalse grammatilise kategooriana, mis on seotud sündmust kirjeldava propositsiooni staatusega kõneleja teadvuses (Palmer 2001: 1), kusjuures modaalsus hõlmab propositsiooni seda osa, mille abil kõneleja väljendab oma arvamust öeldava kohta. Modaalsus on seega kategooria, mis väljendab kõneleja suhtumiste grammatiseerumist. Niisiis näeme siin *tahtma*-verbi kasutusmotiivi selles, et see võimaldab anda hinnangu elutu osaleja käitumisele/tegevusele, lähtudes teatavast ülekandest selle „võimetele“.

Personifitseerimine kui tähendusülekanne loob kujundlikkuse skaalal selle astme, mille kaudu *tahtma*-verbi konstruktsioonis on sisenenud elutud osalejad, kellele ülekandeliselt omistatakse elus agendi tahe (vt ka jaotis 1.1). Järgnevate näitelause

tõlgendus on sellisel juhul kahetine: olukorda võib tajuda nii, et rattale (näide 35) või pulgakesele (näide 36) omistataksegi tahe iseseisvalt toimida, kuigi esilduv tõlgendus sisaldab pigem kõneleja hinnangut olukorrale üldisemalt, st episteemilist modaalsust, nt

- (35) ma just eelmine aasta sõitsin talvel kõvakahvliga veel. ja noh lume peal hakkas lenks suht vastikult tantsima ja ratas **tahtis** pidevalt oma teed **minna** ja tunne oli väga ebastabiilne. (TÜKK, UM)
- (36) Minul oli seal selline probleem, et see pulgake, mis peaks siis sisemist ja välimist muhvi läbistama ja roolikeeramise võimalikuks tegama, **tahtis** hoopis august „välja kukkuda.” (TÜKK, UM)

Sarnaseid näiteid leidub ka vanas kirjakeeles:

- (37) Siis on se sü teie polest, sest et Jummal sanna paistab ja **tahhab** teid **walgustada** .. (VAKK, Helle 1732)

Ühtlasi selgub neist näidetest, et tingimusi, millest tegevus sõltub, on raske hinnata ainult elutust osalejast või olukorrast tingitud välistest omadustest sõltuvaks (nt Auwera ja Plungiani modaalsuse kaardi alusel (1998: 82)). Sellised kontekstid näitavad kõige paremini üleminekuala episteemilistele ehk kogu propositsiooni tõlevastavust hõlmavatele modaaltähendustele.

4.2. Osalejaväline vajalikkus (netsessiiv): **tahtma** (3SG/PL) + **verb** (*da*-infinitiiv või *mine*-teonimi)

EKG järgi (II: 186) sisaldub *tahtma* tähenduses deontilise e kohustuslikkusmodaalsuse komponent, näitena on toodud *Põrandad tahavad värvida*. Reanalüüsi võimaldava konteksti näitena võiks kasutada lauset

- (38) Koer **tahab jalutada**.

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

Eelnevat lauset on võimalik tõlgendada kas koera kui elusolendi soovi edastamisena kõneleja vahendusel (osalejasisene võimalikkus) või osalejavälise vajalikkuse rõhutamisena, st väljendatakse umbisikulise agendi kohustust koer jalutama viia.

Näiteid, milles *tahtma* väljendab vajalikkust või paratamatust, leiame nii tänapäeva eesti keelest (näide 39) kui ka vanast kirjakeelest (näide 40).

- (39) Kuid samal ajal ei jõudnud vanaemad vastata Venemaalt saabuvatele küllakutsetele, rääkimata sõitmisest. Sest kartul **tahtis panna** ja aed **harida**. (<http://www.epl.ee/artikkel/493664>.)
- (40) Kui kõhha neile tulleb tolmostest toidust, siis **tahhab** se-suggune toit, nenda kui muidogi ikka peaks sündima, enne kui ette antakse weel surema holega **läbbipeksta** ja **puis-tada**. (VAKK, Knüpffer 1837)

tahtma-konstruktsioonid, mis on lähtunud ilmselt elutu osalejaga *da*-infinitivsetest tahtekonstruktsioonidest, võimaldavad väljendada ka propositsiooniga seotud üldisikulist kohustust. Sellistes loomulikes rahvakeelsetes lausetes on ilmselt tegemist reanalüüsiga tahtelise agendi tegevuselt mittetahtelisele osalejale. Kohustusliku tegevuse sooritajaks on sellisel juhul määratlemata elus tegija.

da-infinitiivi kõrval on tegevust, millele tahe on suunatud, väljendatud tänapäeva eesti keeles ka *mine*-teonimega (näide 42). Ka seda tüüpi konstruktsioonid väljendavad passiveeritud kohustuslikkust või vajalikkust: tegevuse agent on konstruktsioonis määratlemata. Võimalik, et sellisel juhul on tegemist ka teatava viisakusstrateegiaga, mis võimaldab kohustust väljendada nii, et seda ei seota käsuna ühegi konkreetse tegijaga, kuigi järeldusena on tegevuse sooritamise vajalikkus ilmne, nt

- (41) Lapsed **tahavad õpetamist** ja **juhatamist**.

Eesti vanas kirjakeeles leidub selliseid näiteid harva. On selge, et need ei kuulu tollasesse kirikukeele stiili ning on ilmselt rahvakeelsed, nt

(42) Woi siis nenda sunneti neid öppima kui nüüd? ja meie suggu rahwas **tahhab sundimist**. (VAKK, Helle 1732)

Keeles leidub konstruktsioone, kus agendiks sobiva subjekti korral jätab *da*-infinitiivis põhiverb võimaluse tõlgendada *tahtma*-verbi 'soovi' tähenduses, st konstruktsioonil puudub ilma kontekstita ühene tõlgendus, grammatiline subjekt võib markeerida nii agenti kui ka patsienti (näited 43, 44). Niisiis on patsiendi-tõlgenduse korral tegemist passiivse konstruktsiooniga, nt

(43) Laps **tahab pesta**. (osalejasisene soov või osalejaväline vajalikkus)

(44) Laps **tahab pesta**. ~ Laps **tahab pesemist**. (osalejaväline vajalikkus)

Elutu patsiendi korral kahemõttelisust ei teki ning sel juhul on *mine*- ja *da*-konstruktsioon ilmselt sünonüümsed, nt

(45) Pott **tahab pesta**. ~ Pott **tahab pesemist**.

Konstruktsiooni vormile on iseloomulik see, et verb võib arvus ühilduda elutu osalejaga, nt

(46) Mitu kohvritäit märgi dokumente **tahavad läbivaatamist**. (Aktuaalne Kaamera 18.03.2010)

tahtma-verbi elutule tegevussubjektile (näide 47, *auto*) või agendina vormistatud elus osaleja võõrandamatule omandile (näide 48 *käed*) saab selle elus omaniku lisada adessiivse argumentiga, nt

(47) Mul **tahab** auto **parandada/parandamist**.

(48) Sul **tahavad** käed **pesta/pesemist!**

Selline osalejate vormistus avaldub ka teistes osa-terviku, omandi, valduse vms suhteid väljendavates konstruktsioonides, nt possessiivse perfekt konstruktsioonis (vt Lindström ja Tragel

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

2007). Nii vormistatud osalejat on nimetatud ka väliseks omajaks (ingl *external possessor*, vt nt Haspelmath 1999).

4.3. Episteemiline modaalsus

4.3.1. Episteemiline vajalikkus *tahtma* (3SG/PL) + verb (*da*-infinitiiv)

Eesti vanas kirjakeeles leidub *tahtma*-konstruktsioonide episteemilisi kasutusjuhtumeid, mis sisaldavad tõeväärtushinnangut kogu lausesisule (näited 49, 50). Ülekandelisele kasutusele elutut objekti kui tahtjat nimetavas konstruktsioonis (näide 49) on järgnenud võimalus väljendada sellise konstruktsiooni abil lausesisu tõenäosust. Tegemist ei ole enam tahtelise agendi tegevusega, mistõttu verbi tähenduses ja konstruktsiooni funktsiooni laienemises toimunud nihe võimaldab väljendada modaalhinnangut kogu lausesisule (näide 50, vt ka jaotis 1.1).

- (49) Kui ühtegi **ei tahha aidada** siis aitab se rohhi mis ma praegu tahhan nimmetada .. (VAKK, Hupel 1771) 'Kui miski ei taha aidata, siis aitab see rohi, mida ma praegu tahan nimetada.'
- (50) Ei middagi, need on sõdikud waimud, kus neid palju sünnib, se **tahhab** nuhtlus **olla** (VAKK, Helle 1732).

Seda tüüpi rahvapäraseid episteemilise kasutuse näiteid leidub veel ka 19. sajandi tekstides, nt

- (51) Se on siis suureks kassuks, kui tullokse juhtub lahtipeäsema, sest et muido ennamiste **ei tahha** lambaid koggoni talist **wälja sada**. (VAKK, Knüpffer 1837)

Tänapäeva keelekasutuseski võib leida sellise modaaltähenduse näiteid:

- (52) Koerad **tahavad kasvada** – palke ja hobust saab raha eest, kui seda jätkub. (TÜKK, ilu 1970)

4.3.2. Õnnestumismodaalsus: *tahtma* (3SG/PL) + verb
(*da*-infinitiiv)

Episteemilis-modaalsete konstruktsioonide hulka võiksid kuuluda ka (eba)õnnestumiskonstruktsioonid, mis samuti hõlmavad propositsiooni tervikuna ning kujutavad konstruktsiooniliselt arvatavasti osalejasise võimalikkusmodaalsuse edasiarengut. Konstruktsiooni põhitähenduseks on 'ebaõnnestumine' ja *tahtma*-abiverb on sellises konstruktsioonis alati 3. pöörde vormis (nii ainsuses kui ka mitmuses, nii olevikus kui ka minevikus). Iseloomulik on selle konstruktsiooni eituslembes, st *tahtma* on siin kasutusel eitavas kõnes (näited 53, 54).

- (53) Ai-vai, neil **ei tahtnud** täna kuidagi **vedada**. (TÜKK, ilu 1930)
(54) Koostöö toimib, kuid ühinemine **ei taha edeneda**. (<http://paber.maaleht.ee/?page=28062&grupp=maamajandus&artikkel=9>)

Õnnestumismodaalsuse konstruktsioonilist seost osalejasise võimalikkuse konstruktsiooniga osutab ülekandetüüp (personifikatsioon) ja konstruktsioonide sarnane vorm (näide 55; vrd jaotis 4.1, näited 35 ja 36).

- (55) Saabas **ei taha** jalga **minna**.

Eelneva lausega edastatud sündmus pole tõlgendatav „tahtlise“ saapa kesksena, vaid pigem agendi hinnanguna olukorra õnnestumisele/ebaõnnestumisele, kus ülekandeliselt tematiseeritakse elutu osaleja roll ning implitsiitselt on taustal ka elus tegija.

5. Tulevik: *tahtma* (vormipiiranguid pole) + verb
(*da*-infinitiiv)

Omaette kategooriana väärub ka eesti kirjakeele kontekstis käsitlemist *tahtma*-tulevik. Tüpoloogilistes käsitlustes kirjeldatakse

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

seada sageli osalejakeskse modaalsuse edasiarendusena, mis on grammatisatsiooniprotsessis episteemilise modaalsuse lähtevaldkonnaks (vt nt Heine ja Kuteva 2002: 142–143). Seda näib tõendavat ka eesti keele konstruktsiooni vorm ja üldine 'ennustust' osutav tähendus.

Näiteid tuleviku väljendamisest *tahtma*-konstruktsiooni abil leidub juba 16. sajandi tekstides (näide 56), kuid selgemad on seda tüüpi näited 17. sajandi alguse saksamõjulistes tekstides (näide 57).

- (56) [ninck s]eperest Jumal **tahap** o[mahe]nd owespette neys kahes [siddle]s/ ses hiwus nynck ses [weres]/ **laske** kynny köwteda .. (VAKK, Wanradt-Koell 1535) 'Ning seepärast **tahab** Jumal end väliselt nendes kahes, ihus ja veres, kinnitada **lasta**.'
- (57) Ninck mina **taha**, spricht der Herr, üx tulline Mühr ümber teidt olla, nick **tahan** seel siddes olla, ninck **tahan** hend auwsasti sæl sid: neuta .. (VAKK, Müller 1604) 'Ning mina tahan, ütleb Jumal, üks tuline müür teie ümber olla, ning tahan seal sees olla ning tahan end seal sees ausasti näidata.'

Kuigi esimese eestikeelse täispiibli väljaandmisele (1739) eelnes põhjalikke keelearutelusi ja lepiti kokku mõningates rahvakeelelähedastes põhimõtetes, jäi *tahtma*-futuuri konstruktsioone selleski teoses kasutusele. Ilmselt on tegemist seda tüüpi üksikute kasutusjuhtudega, mille esinemine kanoonilises tekstis tundus loomulik ja mida ei peetud vajalikuks teadlikult vältida, nt

- (58) Sepärrast tahhan ma nüüd teile täetada sedda, mis ma omma winamäele **tahhan tehha**. Ma **tahhan** temma aeda **mahhakiskuda**, et tedda peab paljaks ärrasödama, ma **tahhan** ta kiwwiaeda **mahhakiskuda**, et tedda peab ärrasötkutama. (VAKK, Piibel 1739).

Üksikuid *tahtma*-tuleviku näiteid leidub veel ka 19. sajandi tekstides, nt

- (59) Ma **tahhan** ommiko warra wõidu sõnu teile **lausuda**, mis ühhe kuulsa Allotagguse targa suust õppisin .. (VAKK, Kreutzwald 1850)

Niisugust kaugele grammatiseerunud futuurumivormi kasutust, nagu näeme inglise ja saksa keeles (*will* ja *wollen* – algne tähendus 'tahtma', praegu muuhulgas tuleviku abiverbid), ei ole eesti *tahtma*-verbil aga tekkinud, kuigi vanast kirjakeelest leiab hulgaliselt näiteid *tahtma*-verbi tuleviku osutavate konstruktsioonide kohta (Habicht 2001: 165–166, 170–173), mille kasutuses võib näha selget tõlkemõju:

- (60) Minna **tahan** sedda **tegekema**/ minna **tahan töstma**/ **kandma**/ ninck **errapehstma**/ minna **tahan** teid **rõhmustama**/ kudt öhe Lapse se Emma tröhstip/ Jch **wil** es **thun**/ ich **wil heben**/ **tragen** vnd **erretten**/ Jch **wil** euch **trösten**/ wie einen seine Mutter tröset/ (VAKK, Stahl 1641) 'Mina tahan seda teha, mina tahan tõsta, kanda ja ära päästa, mina tahan teid rõõmustada, nagu ema trööstib last.'

Tänapäeva eesti keeles *tahtma*-verbiga tulevikukonstruktsioone ei leidu, selle funktsiooni on enda kanda võtnud põhiliselt *saama*-verb, mis on tulevikukonstruktsioonide vormistajana saanud samuti tugevaid mõjutusi saksa keelest. *tahtma*-futuurumi taandumisele võib olla kaasa aidanud see, et seda kui *saama*-konstruktsiooniga võrreldes tunduvalt harvem kasutatud ja võõrapäraseks peetud futuurumikonstruktsiooni on teadliku keelekorraldustöö käigus olnud lihtsam kirjakeelest tõrjuda. Teiseks põhjuseks võib olla eelmisega seotud sageduskriteeriumist tulenev funktsionaalse liiasuse vältimise taotlus: väiksema sagedusega grammatiline konstruktsioon on taandunud sama funktsiooniga sagedasema *saama*-konstruktsiooni ees. Vana kirjakeele perioodil esinenud *tahtma*-tuleviku konstruktsioone võib niisiis pidada kontaktimõjulise grammatilise kopeerimise (*replication*) näiteks (vt Heine ja Kuteva 2006: 63).

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

6. Postmodaalsed tähendused

6.1. Avertiiv ja proksimatiiv: *tahtma* (3SG/PL) + verb (*da*-infinitiiv)

Siinses käsitluses vaadeldakse verbi aspektikategooria alla kuuluva avertiivi ja proksimatiivi tähendust koos, sest oleme seisukohal, et nende selgemaks eristamiseks oleks vaja teha tõlgendamiskatseid keelekasutajate hulgas. Praeguse materjali põhjal tundub, et eesti keeles on enamik seda tüüpi näiteid siiski pigem avertiivsed, st nende tõlgendamisel on oluline aspekt verbisündmuse 'peaaegu' toimumine, tegevuse vältimise soov ning selle tegelik toimumata jäämine (vt Kuteva 1999: 36).

Tüpoloogilistes uurimustes on kirjeldatud tendentsi, mille kohaselt avertiiv võib areneda proksimatiiviks (Kuteva 1998). Mati Erelt nimetab avertiivi ja proksimatiivi sama kategooria (prospektiivi) allkategoriateks: proksimatiiv on sellisel juhul markeerimata ja avertiiv markeeritud prospektiiv (Erelt 2009). Proksimatiiv on aspektitähendus, mis osutab verbisündmuse eelfaasile ehk faasile, mis paikneb põhiverbiga edastatud sündmuse alguspiiri lähedal (täendusnüanss 'peatsus'). Kuteva sõnul on proksimatiivi sisuks eelfaasile viitamine, ehkki see aspektitähendus ei anna teavet sündmuse toimumise aja ega selle kohta, kas sündmus üleüldse toimus. (Kuteva 1998)

Eesti keele proksimatiivse aspekti avaldumist on uurinud Mati Erelt ja Helle Metslang, kes illustreerivad seda tüüpnäitega (61), väites ühtlasi, et seda tüüpi näite puhul on olemas potentsiaalne võimalus verbisündmuse toimumiseks (näide 62):

(61) Puder **tahab** põhja **kõrbeda**

(62) Puder **tahtis** põhja **kõrbeda** ja kõrbeski. (Erelt ja Metslang 2009: 178)

Avertiivile ja proksimatiivile on ühine tähendusnüanss 'peat-sus' ehk 'imminentsus', mis omakorda raskendab nende selget piiritlemist.

Enne tegeliku kasutuse uurimist ei ole ole võimalik midagi kindlat väita, kuid tundub, et sündmuse tõsikindla (ja soovitud)

toimumise väljendamiseks valitaks ilmselt muud keelevahendid kui *tahtma*-konstruktsioon. Eespool toodud lause 62 on küll grammatiliselt korrektne, kuid pragmaatiliselt selles tähenduses kaheldav (liiane). Lause 61 saaks sellest lähtuvalt pigem avertiivse tõlgenduse, sest väljendab sündmust, mida soovitakse vältida ja sellise väljenduse korral tõenäoliselt välditaksegi, st sündmus, mis on peaaegu toimumas, tegelikult ei toimu.

See, et ühe eristuva postmodaalse tähendusena on *tahtma*-konstruktsioonidel välja arenenud avertiivvi tähendus, lähtub ilmselt tähendusülekandest, mille käigus elutule osalejale kantakse üle elus agendi omadused. See tähendab tegelikkuses aga propositsiooni tõeväärtushinnangust lähtunud edasitõlgendust. Lisanduv tähenduskomponent on sündmuse hindamine 'peaaegu' toimuvaks/toimunuks. Teine oluline avertiivset tõlgendust võimaldav tähendusfaktor on 'takistus', mis on iseloomulik ka modaalsele *tahtma*-konstruktsioonidele.

Eesti keeles on avertiivsust võimalik väljendada eeskätt *pidama*-verbi imperfekti vormiga *pidi* ja *ma*-infinitiivis põhiverbiga konstruktsiooni abil. Sellist kasutust on täpsemalt kirjeldanud Mati Erelt (2001), nt

(63) Jüri **pidi** üllatusest pikali **kukkuma**.

(64) .. laev **pidi** nende raskuse all põhja **minema**. (Erelt 2001: 23)

Avertiivne tähendus ei sisalda tahtelist komponenti, seetõttu tulebki see selgemalt välja just siis, kui infiniitiviks on seisundit või mittetahtelist protsessi väljendav verb. Verbi *pidama* avertiivne tähendus väidetakse olevat ainult minevikuvormil, olevikuvorm on sarnase vormiga konstruktsioonis tõlgendatav pigem deontilisena: *Jüri peab üllatusest pikali kukkuma* ('on kohustatud pikali kukkuma'). *tahtma*-konstruktsioonide puhul see vormiline seaduspärasus ilmselt siiski ei kehti: vrd *Jüri tahtis naerust nõrkeda*. *Jüri tahab naerust nõrkeda*. Vormi valik sõltub siin pigem kõneleja valitud ajalisest vaatepunktist.

Vanemas kirjakeeles leidub avertiivsuse/proksimatiivsuse näiteid väga harva. Et selline kasutus on siiski vanemas rahvakeeles olemas olnud, osutab F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat, kus esitatud näidet 65 on võimalik nii tõlgendada.

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

(65) *tahab* kui *uskmata näidata* 'es ist, scheint, beinahe ungläublich' (Wiedemann 1973 [1893]: 1110) 'see näib peaaegu uskumatu'

Avertiivsena võiks tõlgendada ka järgmisi 19. sajandist pärit tekstinäiteid:

(66) Kui hobbone ommas ihhus laisaks ehk raskeks jääb; ehk kül väljaspool middagi nähha ep olle, siis ommeti ratsa söites ehk wankri ees peagi nähha, et warsi ärra **tahhab wässida** .. (VAKK, Freundlich 1849)

(67) .. et külm seal kartohwliites wõõrsil käinud, mis pärast kewadel seemne puudus kätte **tahtwat tulla**. (TÜKK, aja 1890)

Tänapäeva kirjakeeles ei ole avertiivsus küll *tahtma*-konstruktsioonide sagedane grammatiline tähendus, kuid see on siiski säilinud, nt

(68) Vedel maa **tahtis** inimest tervenisti oma pimedasse põue **neelata**. (TÜKK, ilu 1970)

Siin on tõlgenduses oluline tähenduskomponent just 'peaaegu' ja maailmateadmisele tuginev lisatähendus, et tegevus sellisena siiski ei toimu.

Mida vähem on võimalik *tahtma*-verbi agendina vormistatud entiteedile tahet omistada (mida madalamal elusushierarhia astmel see on), seda suurema tõenäosusega võib kasutus saada avertiivse/proksimatiivse tõlgenduse, nt

(69) Tulin tagasi ja laev **tahtis ära uppuda** .. kohe tekkisid vahepeal religioossed mõtted. (TÜKK, Delfi kommentaarid 2004)

Lihtminevikulistest konstruktsioonides on *tahtma* tähendusvarjund võrreldav *pidi*-avertiiviga (vrd ka *Kell pidi seisma jääma*, *Pudel pidi maha kukkuma*), nt

- (70) Kell **tahtis** seisma **jääda**.
(71) Pudel **tahtis maha kukkuda**.

6.2. Habituaal: *tahtma* (3SG/PL) + verb (*da*-infinitiiv)

Habituaalsuse (tavapärasuse) kui tegevust iseloomustava aspekti väljendamine on *tahtma*-konstruktsioonil välja arenenud postmodaalne tähendus, mille kohta ei leidu vanemas kirjakeeles siiski eriti palju näiteid. Et tegemist on rahvakeeles olemas olnud grammatilise tähendusega, osutab ühelt poolt see, et tähendus on välja toodud ka F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus:

- (72) *tõbi ei taha muidu tulla* 'die Seuche pflegt sonst nicht zu kommen' (Wiedemann 1973 [1893]: 1110) 'tõbi ei tavatse muidu tulla'

Teiseks tõenduseks on üksikud 19. sajandi tekstid, kus seda tähendust esineb, nt

- (73) Agga ei olnud ilm teine, kui se muidogi selge küündla ku päwal **tahhab** seal mäggisel maal **olla**. (VAKK, Schüdlöffel 1843) 'Aga ei olnud ilm teistsugune, kui see selgel küünlakuu päeval tavatseb seal mäggisel maal olla.'

Tänapäeva kirjakeeles see aspekt *tahtma*-konstruktsioonides enam ei avaldu.

Kokkuvõtteks

tahtma-verb on oma konstruktsioonilises arengus läbinud oma-pärase tee: täistähendusliku tahet ja soovi väljendava lekseemi baasil on arenenud soovimis-kavatsuskonstruktsioon, mille edasiarendusena võib näha saksamõjulise kirjakeele etapil kasutusel olnud tulevikukonstruktsiooni. Soovimis-kavatsuskonstruktsioonist on lähtunud ka võimalikkusmodaalsust, episteemi-

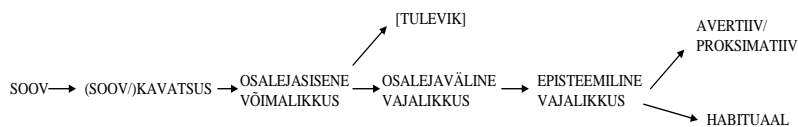
Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

list modaalsust ning viimasest omakorda avertiivsust/proksimaatiivsust ja habituaalsust väljendavad postmodaalsed konstruktsioonid.

tahtma-verbi mittemodaalsed, vähem grammatilised kasutused on tekstides grammatilistest kasutustest oluliselt sagedasemad, iseäranis dominantne on *tahtma*-verbi kasutus soovi või soovi/kavatsust väljendavates konstruktsioonides koos *da*-infinitiivis objektiga, mis väljendab soovitatavat/kavatsetavat sündmust. Soovi (ent mitte kavatsust) väljendavates konstruktsioonides võib *da*-infinitiivis objekti asemel esineda ka nimisõnaline objekt – selline konstruktsioon on ilmselt ajalooliselt vanim –, latiooniline kohamäärus või *et*-komplementlause. *tahtma*-verbi grammatiseerunud kasutuste lähtekohaks on nähtavasti olnud soovimis-kavatsuskonstruktsiooni metafoorsed laiendused elututele osalejatele.

Modaaltähendused on kujunenud ühelt poolt grammatiseerimise üldtendentse arvestades ootuspäraselt, teisalt võib näha ka erilisi, tänapäevaks taandunud arenguteid (nt vana kirjakeele perioodil grammatilise kopeerimise tulemusel esinev *tahtma*-futuurum). Modaaltähenduste arengus saab selgelt eristada mittemodaalsetest soovimis-kavatsuskonstruktsioonidest lähtunud osalejasise võimalikkuse ja osalejavälise vajalikkuse (netsessiiv-) konstruktsiooni ning nende edasiarendusena kujunenud episteemilis-modaalseid konstruktsioone, mille all on ühe eristatava allrühmana võimalik kirjeldada (eba)õnnestumiskonstruktsioone. Postmodaalsetest kasutustest tõuseb eriti esile avertiiv, mida siinses käsitluses ei ole lahutatud proksimatiivist, ja vanevas kirjakeeles esinev habituaal.

Skemaatiliselt võiks *tahtma*-verbi tähenduste arengut järjest suurema grammatilisuse suunas kujutada järgmiselt:

Vana kirjakeele tõlkemõjuliste religioossete tekstide perioodil toimus saksa keele eeskujuline „sundgrammatiseerumine“ ehk grammatiline kopeerimine, mille tulemuseks on saksa *wol-*

len-futuumi eeskujulised *tahtma*-verbi sisaldavad tõlkevasted, mille abil väljendati tegevuse tulevikulisust. Hiljem on see üsna kaugele grammatiseerunud ajaline tähendus keeles taandunud. Loomulik keelesisene areng on aga viinud episteemilise modaalsuse tekkeni ja sealt edasi postmodaalsete tähendusteni.

Juba vanimates võõrmõjulistes kirjakeele allikates võib näha *tahtma*-verbi kuulumist põhiliselt infinitiivkonstruktsioonide koosseisu. Kõige sagedasem on selle esinemine agendikeskset soovi ja kavatsust väljendavates konstruktsioonides, millest grammatiseerimisprotsess algab. Hulgaliselt on vanas kirjakeeles näiteid ka episteemilis-modaalsest ja saksamõjulisele *wollen*-futuurumile vastavast futuursest kasutusest.

Vastates lõpetuseks artikli pealkirjas esitatud küsimusele *Kas tahtma tahab abiverbiks?*, võib öelda, et *tahtma*-verb on oma tähenduste arengus läbinud juba mitu grammatiseerumise etappi ja seega on ta kindlates modaalsetes ja postmodaalsetes konstruktsioonides kujunenudki abiverbiks, ehkki ülekaalus on veel kontekstid, kus ta on säilitanud oma algse leksikaalse 'soovimise' tähenduse.

Küllli Habicht, Pille Penjam, Ilona Tragel
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
Kulli.Habicht@ut.ee
Pille.Penjam@ut.ee
Ilona.Tragel@ut.ee

Kirjandus

- van der Auwera, Johan, Vladimir Plungian (1998) "Modality's semantic map". *Linguistic Typology* 2, 125–139.
- Bybee jt 1994 = Bybee, Joan, Revere Perkins, William Pagliuca (1994) *The evolution of grammar*. Chicago: University of Chicago Press.
- EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri*. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, (1993)
- EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat. 5: S–T. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat“ 2.*, täiendatud ja parandatud trükk. (2009) Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll, toim. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Mati (2001) "Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian". Mati Erelt, toim. *Estonian: Typological Studies V*, 7–25. (Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Mati (2009) „Prospektiiv ja retrospektiiv eesti keeles“. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 54 (2008), 44–53. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Erelt, Mati, Helle Metslang (2009) "Some notes on proximative and avertive in Estonian". *Linguistica Uralica* XLV, 3, 178–191.
- Habicht, Külli (2001) *Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal*. (Dissertationes philologiae estonicae universitatis tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Haspelmath, Martin (1999) "External possession in a European areal perspective". Doris L. Payne, Immanuel Barshi, toim. *External Possession*, 109–135. Amsterdam: John Benjamins.
- Heine jt 1991 = Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Friederike Hünemeyer (1991) *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva (2002) *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva (2006). *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva (2007) *The genesis of grammar. A reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.

- Hopper, Paul J., Elizabeth Closs Traugott (1993) *Grammaticalization*. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Häkkinen, Kaisa (2005). *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Juva: WS Bookwell Oy.
- Kuteva, Tania (1998) "On identifying an evasive gram: action narrowly averted". *Studies in Language* 1, 113–160.
- Kuteva, Tania (1999) "TAM-auxiliation, and the avertive category in Northeast Europe". *Grammaticalization aréale et sémantique cognitive: les langues fenniques et sames*. Ural-Ural 1, 27–41. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kuteva, Tania (2001) *Auxiliation. An enquiry into the nature of grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Lindström, Liina, Ilona Tragel (2007) „Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorras adessiivargumendi kasutamise põhjal“. *Keel ja Kirjandus* L, 7, 532–553.
- Metslang, Helle (1994) „Eesti ja soome – futuurumita keeled?“ *Keel ja Kirjandus* XXXVII, 9–10, 534–547; 603–616.
- Metslang, Helle (2002) „Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal“. Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim, toim. *Teoreetiline keeleteadus Eestis*, 164–178. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Metslang, Helle (2006) „Grammatikalisatsiooniteooriast tänase pilguga“ Ilona Tragel, Haldur Õim, toim. *Teoreetiline keeleteadus Eestis II*, 176–195. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mägiste, Julius (2000) *Estnisches etymologisches Wörterbuch X. 2.* Auflage. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Palmer, F. R. (2001) *Mood and Modality*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Penjam, Pille (2008) *Eesti kirjakeele da- ja ma-infinitiiviga konstruktsioonid*. (Dissertationes philologiae estonicae universitatis tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tragel, Ilona (2003) *Eesti keele tuumverbid*. (Dissertationes linguisticae universitatis tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Traugott, Elizabeth Closs, Bernd Heine, toim (1991). *Approaches to grammaticalization. Vol. I. Focus on theoretical and methodological issues*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Kas *tahtma* tahab abiverbiks?

Wiedemann, Ferdinand Johann (1973) [1893] *Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Küllü Habicht, Pille Penjam and Ilona Tragel. The Verb *tahtma* 'want' as an Auxiliary in Estonian? This paper gives an overview of the semantic and morphosyntactic development of the Estonian polysemous verb *tahtma* 'want' from 16th century to nowadays. The data mainly comes from the corpus of written Estonian. The theoretical background of the paper is grammaticalization approach. The paper looks at the stages of development from the full lexical item to highly grammaticalized usages in modal and postmodal constructions.

Special attention is paid to the various types of infinitival constructions *tahtma* 'want' occurs in. The paper discusses the meaning and functions the verb *tahtma* has in these constructions. *Tahtma* may express volition, intention, participant-internal possibility, necessity, epistemic modality and postmodal meanings (e.g. avertive/proximative and habituality) in infinitival constructions. In Old Written Estonian (till 18th century) there are constructions where *tahtma* is used to express future but these (as characteristic of Old Written Estonian) are influenced by German. *tahtma* does not express future in modern Estonian.

In conclusion the hypothetical grammaticalization path of *tahtma* is presented. *tahtma* is used as an auxiliary verb in certain constructions, although the possible original lexical meaning 'to wish' is present also in modern Estonian.

Keywords. Estonian verb *tahtma* 'want', grammaticalization, modal constructions